

İsa bəy Hacınskidən erməni daşnaklara cavab

Nuridə İsmaylzadə,

Bakı Musiqi Akademiyasının dosenti, elmi laboratoriyanın müdiri,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

2013-cü ildə "İsa bəy Hacınski - şanlı ömrün səhifələri" kitabım nəşr olundu. Kitab üzərində işləyərkən ulu babam Hacınskinin bioqrafiyasına, ictimai, siyasi, maarifçilik, biznes fəaliyyətinə dair çoxlu sayda arxiv sənədləri və fotolar əldə etdim. O zaman mənə elə gəldi ki, İsa bəyin barəsində artıq bütün materialları araşdırmışam. Kitabın təqdimatının elə səhərişi günü axtarışlarımı davam etdirdim, bu gün də araşdırma aparıram. Məqaləmdə bu şəxsiyyətin barəsində əldə edilə bildiyim bir neçə yeni məlumatı hörmətli oxucularla bölüşmək istəyirəm.

Ötən əsrdə Azərbaycan xalqının başına ermənilər tərəfindən dəfələrlə insan faciəsi ilə nəticələnən böyük müsibətlər gətirilib. Ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri qanlı faciələrin hər birinin məhz soyqırım məqsədi daşdığına hamımız bilirik. Xalqımıza qarşı etdikləri vəhşiliklərdə heç bir günahı olmayan insanlardan qisas almaq istəyi dururdu. Onlar yalnız tarixi torpaqlarımızı zəbt etmir, azərbaycanlıları vəhşicəsinə qırır, eyni zamanda mədəniyyətimizə, xalqımızın mənəviyyatını yaşadan maddi və mənəvi abidələrimizə sayısız vandalizm aktlarını törədirdilər. Ən böyük, belə desək, kütləvi qırğınlar məhz 1918-ci ildə baş vermişdir. Həmişə təbii sərvətlərlə zəngin olan vətənimizi, böyük tarixi-mədəni dəyərlər yaratmış xalqımızı ermənilərin gözü açıq-aşkar götürmürdü. Bu bir əsr bundan əvvəl də belə olub, elə indi də belədir... Ancaq onların ən böyük məqsədlərindən biri - Bakı neftini ələ keçirib, ondan dilənçi vəziyyətində yaşayan xalqlarının inkişafına yönəltməkdən ibarət olub. Həmin 1918-ci il ərzində Azərbaycanın əksər bölgələrində - Gəncə, Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Qusar və digərlərində lokal xarakterli münaqişələr törədirdilər, ancaq xalqımızın mərd və qeyrətli oğulları onlara hər bir səviyyədə lazımı cavablarını verirdilər.

Təəssüf ki, xalqımıza çox gözəl mental xüsusiyyətlər ilə yanaşı, unutqanlıq da məxsusdur ki, bu cəhətimizə görə də başımıza bir çox faciələr gəlib. Bəlkə də sovet ideoloqları bizləri "xalqlar dostluğu" devizi altında mənfur ermənilərlə sülh içində yaşatmağa məcbur edib, onların törətdiklərini ört-basdır etməklə uzun illər ərzində ermənilərin Azərbaycanda firavan yaşamasına şərait yaradırdılar...

Qeyd etməliyəm ki, xalqımız müstəqillik qazandıqdan sonra XX əsrin sonlarında azərbaycanlıların başına qanlı Xocalı faciəsi də gətirildi və bu, əsl soyqırım hadisəsi idi. Təbii ki, belə hadisələr tarixçi-alimlərimiz tərəfindən kifayət qədər araşdırılıb, təhlil olunub və fundamental əsərlər şəklində ictimaiyyətə çatdırılıb. Mən isə İsa bəy Hacınskinin qanuni varisi kimi, bu yazımda bir tarixi faktın üzərində xüsusi dayanmaq istərdim, çünki bu haqda bəlkə də geniş ictimaiyyətimiz məlumatlı deyildir.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Bakı inanılmaz sürətlə inkişaf edirdi. Burada sənaye infrastrukturunun yaradılması ilə bərabər, Avropa üslublu binalar, meydanlar, mədəniyyət ocaqları tikilməyə başlamışdı. Bu proseslərə çox diqqətlə yanaşan və onları daha da sürətləndirən insanlar xalqımızın xeyriyyəçi-maarifçi şəxsiyyətləri idi. Onların adlarını hər zaman fərəhlə çəkirik: Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov, Şəmsi Əsədullayev və ulu babam İsa bəy Hacınski.

İsa bəy Hacınski Bakının digər iş adamlarından yaş baxımından gənc idi. O, 1861-ci ildə zadəgan ailəsində dünyaya gəlmişdi. Ancaq çox bacarıqlı və savadlı olduğundan atası Əbdül Salam bəy Hacınskidən qalan mirası qat-qat artırmağa nail ola bilmişdir. Hazırki, məqaləmdə İsa bəyin umumi fəaliyyəti haqqında yazmağım düzgün olmazdı, çünki yazımı Bakıda 1918-ci ilin martın axırlarında erməni daşnakları tərəfindən bir neçə gün ərzində azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım zamanı bir faktın üzərində dayanmaq istərdim. Onların vəhşiliklərinə qarşı İsa bəy Hacınskinin müdaxilə edərək yazdığı tarixi məktub məni bu haqda ictimaiyyəti məlumatlandırmaq fikrinə gətirdi.

Bəli, ermənilər çox ciddi hazırlaşaraq Bakıda təkcə 1918-ci ilin martın 31-i deyil, bir neçə gün əvvəl və sonra soyqırım hadisələrini həyata keçirmişdilər. Daşnakların əlaltıları o qədər azğınlaşmışdılar ki, təkcə sadə vətəndaşların deyil, həm də Bakının nüfuzlu və dəyərli şəxslərinin də fiziki məhvini planlaşdırmışdılar. Onlar gözəl anlayırdılar ki, Bakı dövlətlilərinin geniş çevrəsi, müxtəlif xarici ölkələrin nüfuzlu şirkətləri və iş adamları ilə sıx əməkdaşlıqları mövcuddur. Buna görə də onlara ilk növbədə həmin tanınmış şəxsləri məhv etmək lazım idi. Deyə bilmərəm ki, qəsdən və ya təsadüfən həmin mart ayının axırlarında Opera və Balet Teatrında bir tədbir təşkil olunmuşdu və bütün Bakı dövlətliləri ora dəvət olunmuşdular. Tədbir bitdikdən sonra teatrın qapıları bağlanır və heç kimə oradan çıxmağa icazə verilmir. Yəqin içəridə olan insanlarla danışıqlar aparılır və bəlkə də ermənilərin lehinə hansısa mühüm qərarın qəbul olunmasına çalışırlar. Əks təqdirdə teatr binası yandırılaraq orada olan dəyərli insanlar məhv olunacaqdılar. Təsadüfən İsa bəy Hacınski həmin tədbirdə iştirak etməyib və ona bu məlumat çatdırılan kimi, o, həm Bakı Dumasının qlasnısı (deputatı), Fəxri Barışdırıcı hakimi, iqtisadi məsələləri ayırd edən Arbitraj məhkəməsinin üzvü və nəhayət, 1904-cü ildə Bakının general-qubernatoru

Fadəyevin razılığı ilə yaradılmış "Hidayət" cəmiyyətinin üzvü kimi öz nüfuzuna, həm də müəyyən qüvvələrə arxalanaraq dərhal hərəkətə keçdi. Həmin zamanlar Bakının küçələrində qoçular fəaliyyət göstərirdilər və onların kifayət qədər gücü və dəstələri var idi. İsa bəy Hacinski dəfələrlə şəhərdə nəsillər arasında baş verən münaqişələrə qarışaraq, hətta güc və silah istifadə olunmuş uzun sürən qan davalarına danışıq yolu ilə son qoyardı. Ermənilərin belə alçaq hərəkətini eşidəndə dərhal onların başçıları olan, daima İsa bəylə, yumşaq desək, yola getməyən neft milyonçusu Arşak Qukasova məktub yazır. İsa bəy erməni neft milyonçusu ilə dəfələrlə Dumanın iclaslarında müxtəlif mövzularda mübahisə edərdi və təsadüfi deyildi ki, o, Qukasovun ondan çəkdiyini bilərək, məhz həmin insana öz müraciətini göndərir. İsa bəyin yazdığından: "Siz, erməni klanının başçılarısınız! Bizim suyumuzu içib, çörəyimizi yeyib, neftimizi çıxarıb milyonçu olmusunuz. Bu yazıq millətdən nə istəyirsiniz? Siz Stepan Şaumyan hökumətinə çox bel bağlamayıңыз, onun ömrünə az qalıb. Tayqulaq Andronik - paşaya Amazasla çatdırın ki, onun ikinci qulağını kəsməyə bizim gücümüz çatır. Nə torpaq-torpaq salmışsınız? Sizin torpaqlarınızı torba ilə daşıtdırırıq. Sizə təklif edirəm, Mayılov teatrında girov saxladığınız Bakı dövlətliklərini dərhal azad edəsiniz. Əks təqdirdə sizin üçün nəticəsi çox pis olacaq"...

Məktub göndəriləndən sonra girov saxlanılan Bakı dövlətlikləri azad edildilər. Lakin ermənilərin törətdikləri qırğın millət qeyrətini çəkən İsa bəyin səhhətinə mənfi təsir etməyə bilməzdi və o, həmin vaxt ürək infarktını keçirərək bir neçə aydan sonra 1919-cu il yanvarın 24-də ürək çatmamazlığından 58 yaşında dünyasını dəyişdi.

İlk dəfə onun həyat və fəaliyyəti ilə məşğul olan jurnalist Hafis Sadıq 1991-ci ildə çıxan "Dalğa" qəzetinin 07.13.1995 sayında "Unutsaq, unudarlar" rubrikasında İsa bəy Hacinskiyə həsr olunmuş məqaləsində əski əlifbada çıxan "Bəsirət" qəzetinə istinadən həmin məktubdan bir parçanı dərc etmişdir. Yeri gəlmişkən, oxuculara həmin məktubda adı çəkilən Mayılov soyadına da aydınlıq gətirmək istərdim.

Mayılov qardaşları milliyyətə erməni idilər və Xəzər dənizinin sahili boyunca demək olar ki, bütün balıq vətəgələri bu qardaşlara məxsus idi. Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin əvvəllərində balıq istehsalı Abşerondan Yalamaya qədər olan böyük ərazisi 234 hissəyə bölünərək ermənilərə icarəyə verilmişdir. Balıq kürünün istehsalı təkcə 1913-cü ildə 8 milyon rubl təşkil etmişdir. Bu yüksək gəlirli biznesi ermənilər - Mayılovların və Montaşevlərin əllərində qoymaq olmazdı. Onda yenə də H.Z. Tağıyevlə İsa bəy Hacinski birləşərək (Tağıyev Hacinskinin qayını - Azərbaycanın ilk kimyaçı alimi, professor Mir-Mövsüm bəy Xanlarovun qaynatası idi), Mayılov qardaşlarını sıxışdıraraq onlara məxsus sahələri birləşdirib 44-də çatdırıb həmin biznesin əksər hissəsini əllərindən almağa müvəffəq olmuşdular. Lakin bu erməni mənşəli Mayılov qardaşlarının Bakıya ən böyük xidmətləri ondan ibarət olub ki, Hacı Zeynalabdin Tağıyevlə etdikləri mərci udub bir ilə opera teatrını tikiblər.

Həmin teatr binası 1911-ci il fevralın 28-də M.Musorqskinin "Boris Qodunov" operasının premyerası ilə açılmışdır və bu günə kimi də xalqımızın xidmətindədir.

Təəssüf ki, sovet hökuməti illərində xalqımızın dəyərli övladlarına qarşı məlum mənfi münasibət var idi və onların sözün əsl mənasında qəhrəmanlıqları heç yerdə qeyd olunmurdu. Ölkəmizin müstəqil olması və Ulu Öndər Heydər Əliyevin 26 mart 1997-ci ildə rəsmi olaraq "Azərbaycanlıların soyqırımını günü" elan etməsi bizə imkan verdi ki, ermənilərin xalqımızın başına gətirilən həmin müsibətləri bütün dünyaya yüksək səslə bəyan edə bilək. Kaş bu günü İsa bəy Hacinski kimi millətini sevən əsl qeyrətli şəxsiyyətlər də görə biləydilər..